

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اراک
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

بررسی ساختاری فتوت‌نامه‌ها

پژوهشگر
زهره بابائی گواری

استاد راهنما
دکتر علی صباغی

استاد مشاور
دکتر امین رحیمی

تابستان ۱۳۹۳

بسم الله الرحمن الرحيم

بررسی ساختاری فتوت نامه ها

توسط

زهره بابائی گواری

پایان نامه

ارائه شده به مدیریت تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیت های تحصیلی

لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

از

دانشگاه اراک

اراک-ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه:

دکتر علی صباغی (استاد راهنما).....
استادیار

دکتر امین رحیمی (استاد مشاور).....
استادیار

دکتر سیده زهرا موسوی (داور داخلی).....
استادیار

تابستان ۱۳۹۳

تقديم

عجل الله تعالى فرجه الشريف
به پیشگاه حضرت ولی عصر

و

پدران نیکش که آیین جوانمردی یادگار آنان است.

تقدیر

تشکر و سپاس پروردگار یکتا را که جام وجودمان را با شهد ولایت اولیای برگزیده خویش متین ساخت و ما را بر خوان کرامت آنان نشانده و سلام و درود بیکران بر پیغمبر رحمت و مهربانی حضرت محمد مصطفی (ص) و اهل بیت پاک و طاهرش که سرچشمه تمامی خوبی ها و بزرگواری هایند.

بسی شایسته است که از استاد ارجمند و بزرگوارم دکتر علی صباغی تشکر و قدردانی کنم، او که در اوج فروتنی و حسن معاشرت و با سعه صدر کامل راهنمایم شد تا این پژوهش گونه صورت گیرد. همچنین از راهنمایی های بی پیرایه ی استاد گرانقدر، دکتر امین رحیمی قدر دانی می کنم و از خداوند متعال توفیقات روز افزونشان را مسئلت دارم.

فرصت را مغتنم می شمارم و از تمامی دوستان عزیزم که در این مسیر با دعاها و خیر و کمکهای بسیار، یاری ام کردند تشکر می کنم.

و در نهایت از خانواده خویش به ویژه دو شمع پر فروغ زندگانی ام پدر و مادر مهربانم که از ابتدا تا کنون دست پر مهرشان همواره بر سرم بوده و حمایت های بی دریغ شان شامل حال، قدردان و سپاسگزارم. با افتخار خاک پایشان را توتیای چشم خویش کرده و دستهای تمام عطف و رأفتشان را بوسه گاه لبان قاصر از تشکر خود.

چکیده

پژوهش حاضر به توصیف و تحلیل ساختاری و محتوایی فتوت‌نامه‌ها می‌پردازد. فرضیه پژوهش این است که رساله‌های فتوت از نظر ساختاری دارای الگوی واحدی بوده و از یک طرح اولیه و بنیادین برخوردارند. همچنین از نظر محتوایی فتوت‌نامه‌ها در زمره نوع ادبی تعلیمی به شمار می‌روند و آموزه‌های آن‌ها را می‌توان در دو بخش حکمت نظری و عملی بررسی نمود.

در این گفتار ابتدا به تعریف فتوت و فتوت‌نامه و سیر تاریخی فتوت پرداخته شده است پس از آن تعریف ساختار و معرفی اجمالی نظریه ساختارگرایی آمده است سپس با روش توصیفی-تحلیلی طرح اولیه فتوت‌نامه‌ها بررسی شده، ارکان ساختاری آن‌ها تحلیل شده است و در نهایت جنبه تعلیمی رساله‌های فتوت در دو بخش نظری و عملی مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که در ساختار فتوت‌نامه‌ها دوازده رکن ثابت و تکراری وجود دارد که ترکیب آن‌ها کلیت منسجم فتوت‌نامه را پدید می‌آورد و با تغییر نوع فتوت‌نامه از طریق دگرگونی و تبدیل ایجاد شده، نوع جدید فتوت‌نامه از راه خودتنظیمی شکل می‌گیرد. در نوع تعلیمی فتوت‌نامه‌ها از نظر محتوایی به حکمت نظری بیشتر پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: فتوت، فتوت‌نامه، ساختارگرایی، نوع ادبی تعلیمی.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	بیان مسئله و سؤال‌های تحقیق
۳	پیشینه تحقیق
۴	روش تحقیق
۵	اهداف تحقیق
۶	فصل اول: فتوت و فتوت‌نامه
۷	فتوت در لغت
۹	فتوت در قرآن و حدیث
۱۱	جوانمردی و تصوف
۱۴	جوانمردی و عیاری
۱۵	جوانمردی و ملامت
۱۶	سیر تاریخی فتوت و جوانمردی
۲۱	شرایط فتوت و سلسله مراتب جوانمردان
۲۲	مراسم تشرف به فتوت
۲۳	انواع و اصناف فتوت
۲۵	منابع فتوت و فتوت‌نامه‌ها
۲۷	فصل دوم: ساختار گرایبی
۲۸	نقد نوین

۲۹.....	ساختار و ساختارگرایی.....
۳۲.....	چند تعریف از ساختارگرایی.....
۳۳.....	سیر تاریخی ساختارگرایی.....
۴۰.....	فصل سوم: بررسی و تحلیل ساختاری فتوت‌نامه‌ها.....
۴۱.....	بررسی و تحلیل ساختاری.....
۴۳.....	۱- تحمیدیه.....
۴۵.....	۲- افسانه و حکایت.....
۴۶.....	۳- اسطوره‌پردازی و مقام انبیاء.....
۴۷.....	۴- شرایط و اصول اخلاقی فتیان.....
۴۸.....	۵- استناد به آیات قرآن و احادیث.....
۵۰.....	۶- آداب و مراسم تشریف فتیان.....
۵۲.....	۷- تبیین و تفسیر فتوت.....
۵۴.....	۸- شغل و ابزار فتوت‌داران.....
۵۷.....	۹- اذکار و دعاهای فتیان هنگام کار.....
۵۸.....	۱۰- سلسله و بزرگان سلسله فتوت.....
۶۰.....	۱۱- اهمیت پیر.....
۶۲.....	۱۲- قطب در فتوت.....
۶۶.....	تحلیل ساختاری فتوت‌نامه‌ها.....
۷۹.....	فصل چهارم: ساختار محتوایی فتوت‌نامه‌ها.....

۸۰.....	نوع ادبی تعلیمی
۸۳.....	حکمت نظری
۸۳.....	فتوت‌نامه‌های عرفانی و تهذیب نفس
۸۶.....	فتوت‌نامه‌های عرفانی و سیاست مدن
۸۸.....	فتوت اصناف و تهذیب نفس
۹۰.....	فتوت اصناف و سیاست مدن
۹۳.....	فتوت‌نامه‌های دیگر و تهذیب نفس
۹۶.....	فتوت‌نامه‌های دیگر و سیاست مدن
۹۸.....	حکمت عملی
۹۸.....	فتوت‌نامه‌های عرفانی و حکمت عملی
۱۰۰.....	فتوت‌نامه‌های اصناف و حکمت عملی
۱۰۲.....	فتوت‌نامه‌های دیگر و حکمت عملی
۱۰۴.....	فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهاد
۱۰۵.....	نتیجه‌گیری
۱۰۷.....	پیشنهاد
۱۰۹.....	فهرست منابع

مقدمه

فتوت نامه رساله یا کتاب کوچکی است که در باب منش، عقاید، اصول اخلاقی، قوانین و آداب و رسوم جوانمردان نوشته شده است. بی‌گمان مجموعه فتوت‌نامه‌های فارسی بخش گسترده‌ای از ادبیات عامیانه ایران را تشکیل می‌دهد و این رساله‌ها را می‌توان نمودار فرهنگ توده مردم ایران در روزگاران گذشته دانست.

مطالعه رساله‌های فتوت فارسی بیش از هر منبعی ما را با تاریخ اجتماعی ایران، طبقات اجتماعی ایرانیان در طی تاریخ، روش زندگی، آداب و رسوم، طرز تفکر و اندیشه، اخلاق و منش گذشتگان آشنا می‌کند. نویسندگان این رساله‌ها اغلب جوانمردان پیشه‌ورند که از میان عامه مردم برخاستند و رسم جوانمردی را بنا نهاده‌اند و هدف ایشان از تألیف رساله‌های فتوتیه تعلیم به شاگردان و در واقع طالبان آیین جوانمردی بوده است.

شاخه‌های نقد جدید یکی از مهمترین زمینه‌های رشد و بالندگی حیات فکری روزگار معاصر است و ساختارگرایی به عنوان شاخه‌ای از نقد نوین برای بررسی متونی مانند فتوت‌نامه‌ها نظریه‌ای کارآمد است. ساختار را می‌توان نظامی تلقی کرد که در آن تمامی اجزا با یکدیگر مرتبط‌اند. تمامی اجزای ساختار یک پدیده به کل نظام آن و کل نظام به تک تک

اجزای خویش وابسته است. ساختارگرایی نیز نظریه‌ای است که به معنای متن چندان توجهی ندارد، بلکه می‌کوشد ساختارهایی را که منجر به شکل‌گیری معنا شده‌اند، ترسیم کند. در واقع ساختارگرایان می‌خواهند نشان دهند که آن چه به ظاهر طبیعی به نظر می‌آید در واقع مصنوعی است و به دست انسان پدید آمده است و می‌توان در آن تغییراتی را ایجاد کرد.

بیان مسئله و سؤال‌های تحقیق

در این پایان‌نامه سعی شده با رویکرد نقد و تحلیل ساختارگرایانه انواع فتوت‌نامه‌ها - فتوت‌نامه سیفی، قولی، شربی و عرفانی - مورد بررسی قرار گیرد و ساختار محتوایی رساله‌های فتوت با ارائه مثال و نمونه از متن فتوت‌نامه‌ها ارزیابی شود تا ضمن آشنایی با این رساله‌ها که در زمره نوع ادبی تعلیمی‌اند گوشه‌ای از فرهنگ توده‌ای مردم ایران نشان داده شود. به امید این که این گفتار سرآغازی باشد برای پژوهشگران به ویژه علاقه‌مندان به ادبیات عامیانه ایران تا در این عرصه به بحث و تحقیق بیشتر و عمیق‌تری بپردازند.

فتوت‌نامه‌ها به این دلیل مورد توجه نگارنده قرار گرفته است که فتوت بعد از آثار مربوط به عرفان و تصوف، گسترده‌ترین آیینی است که در جهان اسلام نمود یافته و به نوعی در صدد آموزش عرفان عامیانه به طالبان و مردم عامی بوده است. تدوین‌کنندگان فتوت‌نامه‌ها غالباً پیشه‌وران و صاحبان حرفند که خود این گروه طیف وسیعی از مردمان عادی جامعه را تشکیل می‌دهند که در جستجوی آموختن و آموzاندن عرفان ساده و عملی هستند.

نویسنده این سطور با این فرضیه به پژوهش در حوزه فتوت‌نامه‌ها پرداخت:

فتوت‌نامه‌ها از یک ساختار کلی برخوردارند.

پرسش‌های این پژوهش عبارت است از:

۱- آیا فتوت‌نامه‌ها الگوی ساختاری واحدی دارند؟

۲- ساختار فتوت‌نامه‌ها چه اجزای ثابتی دارد؟

۳- آیا فتوت‌نامه‌ها نوع ادبی تعلیمی به حساب می‌آیند؟

۴- محتوای تعلیمی فتوت‌نامه‌ها بیشتر در زمینه چه موضوعی است؟

پیشینه تحقیق

جوانمردی که به فتوت ترجمه‌اش کرده‌اند از پدیده‌های بسیار مهم تاریخ اجتماعی ایران است. آنچه در تایخ اجتماعی ایران به عنوان آیین جوانمردی و گاه فتوت خوانده می‌شود شیوه‌ای از حیات روحی است که ریشه‌های تاریخی و جغرافیایی آن را هیچ کس تا کنون به کمال نتوانسته است مورد پژوهش علمی قرار دهد. گاه جوانمردی با عیاری گره می‌خورد و گاه با تصوف و ملامت؛ اما در نهایت می‌توان آن را شاخه‌ای از عرفان عامه به حساب آورد و با نظریه‌های نقد جدید مورد بررسی قرار داد از طرفی دیگر می‌توان به نقد و بررسی محتوای آن‌ها به عنوان نوع ادبی تعلیمی پرداخت.

درباره فتوت و فتوت‌نامه نویسی تاکنون پژوهش‌هایی انجام شده است. اغلب کارهایی که در زمینه فتوت‌نامه‌ها انجام شده تصحیح و چاپ متن فتوت‌نامه‌ها است و در این گونه کتاب‌ها بیشتر به شرح آیین و آداب و رسوم و تاریخ فتوت اشاره شده است از جمله مهم‌ترین این تحقیقات و آثار کتابهای: آیین جوانمردی، از هانری کربن به ترجمه احسان نراقی، رسایل جوانمردان (مشمول بر هفت فتوت‌نامه) به کوشش مرتضی صراف، تاریخ و فرهنگ جوانمردی از سید مسعود رضوی، آیین جوانمردی (مرام و سلوک طبقه عامه ایران)، فتوت‌نامه‌ها و رسایل خاکساریه (سی رساله) و سی فتوت‌نامه دیگر (سی رساله ناشناخته در فتوت و پیشه‌وری و قلندری) هر سه اثر از مهران افشاری و چهارده رساله در باب فتوت و اصناف به کوشش مهران

افشاری و مهدی مدائنی و ... مقاله‌های: «آیین عیاری» از محمد جعفر محبوب، «مروری بر فتیان و فتوت نامه‌ها» از فاطمه علاقه، «آیین فتوت» فاطمه زهرا اسحاقی کوپایی، «از فتوت تا خاکساری» از علی محمد روح‌بخشان، «بررسی آیین عیاری در تاریخ ایران» از صدیقه فن‌دزاده و ... را می‌توان نام برد.

درباره ساختارگرایی و جایگاه آن در نقد ادبی، کتاب‌ها و مقالات بسیاری نوشته شده است و آثار بسیاری نیز طبق این نظریه مورد پژوهش قرار گرفته است که از جمله مهم‌ترین آن‌ها در زبان فارسی می‌توان این ترجمه‌ها و پژوهش‌ها را نام برد: بوطیقای ساخت‌گرا (ساخت‌گرایی، زبان‌شناسی و مطالعه ادبی)، از جان‌اتان کالر ترجمه کورش صفوی، ساخت‌گرایی و نقد ساختاری از نصرالله امامی، درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات از رابرت اسکولز ترجمه فرزانه طاهری، ابرساخت‌گرایی فلسفه ساخت‌گرایی و پساساخت‌گرایی از ریچارد هارلند ترجمه فرزانه سجودی و نظریه‌های نقد ادبی معاصر از لیس تاپسن ترجمه مازیار حسین زاده و فاطمه حسینی و ...

نگارنده ضمن بررسی منابع پیشین و استفاده از آن‌ها در این تحقیق، پژوهش مستقلی که در زمینه بررسی ساختاری فتوت‌نامه‌ها انجام گرفته باشد به دست نیورد بنابراین این موضوع را به عنوان موضوع پایان‌نامه خود انتخاب کرده، به عنوان پژوهشی مستقل به آن پرداخت.

روش تحقیق

روش تحقیق پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی است و گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای است. ابزارهای مورد استفاده برای جمع‌آوری اطلاعات کتاب‌ها، مقالات، و نرم‌افزارهای مرتبط با موضوع می‌باشد که با مشاهده و فیش‌برداری و سپس تحلیل و پردازش اطلاعات و نقد و بررسی آنها محتوای مطالب این پژوهش سامان یافته است.

اهداف تحقیق

هدف این پژوهش شناخت مسلک فتوت است آیینی که ریشه در عیاری ایران باستان دارد و در دوران اسلامی با آموزه‌های دینی و عرفان اسلامی آمیخته و تکامل یافته است و در نهایت به عنوان نوعی از حیات روحی عامه مردم تثبیت شده است.

اهداف ویژه این تحقیق عبارت است از:

۱- خوانش متن فتوت‌نامه‌ها به عنوان اثری عرفانی، صنفی و اخلاقی از طریق نظریه ادبی ساختارگرایی؛

۲- بررسی فتوت‌نامه‌ها برای رسیدن به یک ساختار کلی براساس نظریه ادبی ساختارگرایی؛

۳- بررسی محتوای رساله‌های فتوت به عنوان شاخه‌ای از ادب تعلیمی؛

۴- استخراج و بیان آموزه‌های حکمت نظری و عملی از فتوت‌نامه‌ها.

بنابر آنچه گفته شد پژوهش حاضر در پنج فصل تحقیق و تالیف شده است و ترتیب فصول چنین است:

فصل اول: تعریف فتوت و فتوت‌نامه، انواع فتوت‌نامه، ارتباط فتوت با تصوف و ملامت و آداب و رسوم جوانمردان.

فصل دوم: تعریف ساختار و ساختارگرایی به عنوان شاخه‌ای از نقد نوین و بیان آرای ساختارگرایان.

فصل سوم: تحلیل ساختاری فتوت‌نامه‌ها.

فصل چهارم: بررسی نقد محتوایی رساله‌های فتوت.

فصل پنجم: جمع بندی مطالب فصلها و نتیجه‌گیری.

فصل اول

فتوت و فتوت نامه

فتوت در لغت

فتوت که به جوانمردی ترجمه شده است، یک پدیده و نظام اخلاقی مستحکم و بسیار مهم در تاریخ فرهنگی ایران اسلامی است. آنچه در تاریخ اجتماعی ایران به عنوان آیین جوانمردی و گاه فتوت خوانده می‌شود، شیوه‌ای از حیات روحی است که ریشه‌های آن را باید در تاریخ و فرهنگ ایرانی جست و جو کرد. برای تبیین و معرفی این مسلک و آیین که در سراسر تاریخ ایران نمودی گسترده دارد لازم است از پایه و از سطح واژگانی شروع شود.

جوانمردی و فتوت در زبان فارسی و فرهنگ ایرانی جایگاهی ویژه دارد. جوانمردی و فتوت علاوه بر معنای لغوی به عنوان یک اصطلاح در حوزه تصوف و عرفان اسلامی و در نهایت یک پدیده و نهاد اجتماعی در فرهنگ ایرانی - اسلامی مطرح است. به همین دلیل برای آشنایی با این واژه، اصطلاح و پدیده اجتماعی، معانی و مفاهیم آن را در هر سه حوزه بیان می‌کنیم.

در لغت‌نامه‌ها و فرهنگ‌های زبان فارسی فتوت در این معانی آمده است: «جوانی|| سخا و کرم، بخشندگی، بخشش، دهش|| جوانمردی و مردانگی || فتوت و جوانمردی را دو مظهر است: یکی فردی، یعنی صفات و خصایص خاصه افراد، اعم از اینکه آن افراد به هم گرد آیند و یا منفرداً زندگی نمایند. دیگر اجتماعی یعنی مجموعه اعمال و آداب و آثار و احوالی که این افراد را پدید آورده‌اند و به رعایت آن ملزمشان ساخته. فتوت فردی که مظاهر مختلف داشته خاص سرزمین واحد و قوم بخصوص نیست و لااقل هر قوم و طایفه‌ای در ادوار مختلف تاریخ، به یکی

البته باید یادآوری نمود که کلمه «فتی» به صورت اصطلاح، قبل از اسلام هم در میان عربها به کار می‌رفته است. ایشان شخصی را که در اخلاق و انسانیت و فضیلت به کمال رسیده یا لاقل دو صفت سخاوت و شجاعت را که عربها بزرگ می‌شمردند دارا بوده به این عنوان می‌خواندند.

فتوت در قرآن و حدیث

مشتقات کلمه «فتی» ده بار در قرآن کریم آمده که بدین شرح است:

... (النساء: ۲۵).

(یوسف: ۳۰).

(همان، ۳۶).

(همان، ۶۲).

(الکهف: ۱۰).

(همان، ۱۳).

(همان، ۶۰).

(همان، ۶۲).

(الانبیاء: ۶۰).

... (النور: ۳۳).

در تفسیر این آیات **فَتَيَات** را کنیزان و پرستاران و **فَتَيَان** و **فَتِيَان** را غلامان و کارگزاران و **فَتَى** را جوان و جوانمرد و نیز شاگرد (در مورد اطلاق **فَتَى** به یوشع بن نون خلیفه و مصاحب حضرت موسی «ع» گفته و **فَتِيَه** (در مورد اصحاب کهف) را نیز جوانمردان ترجمه کرده‌اند. بنابراین در قرآن کریم در دو یا سه مورد، یادی از جوانمرد و جوانمردی در تفسیر لفظ فتی شده است: یکی درباره حضرت ابراهیم (ع) و دیگری در حق حضرت یوسف صدیق (ع) و سومی درباره اصحاب کهف.

در تفسیر کشف الاسرار و عده الابرار در تفسیر آیه: «

« (الکهف: ۱۳) در النوبه الثانيه آمده است: «

« یعنی حکم کرد خداوند در حق

ایشان به فتوت، هنگامی که ایشان بی هیچ میانجی ایمان آوردند، از آن روی گفته‌اند، سر جوانمردی ایمان است. و در «النوبه الثالثه» بدان می‌افزاید: « اینت شرف بزرگوار و کرامت تمام و نواخت بی نهایت که رب العالمین بر اصحاب کهف نهاد که ایشان را جوانمردان خواند. گفت: « با ایشان همان کرامت را کرد که با خلیل خویش ابراهیم (ع) که او را جوانمرد خواند

» « (۲۱/۶۰) و یوشع بن نون را گفت: «

« (۱۸/۶۰) و یوسف صدیق را گفت: «

« (۱۲/۳۰). و گفته‌اند

سرور همه جوانمردان یوسف صدیق بود علیه السلام که از برادران به وی رسید آنچه رسید از انواع بلیات، آن گه چون بر ایشان دست یافت گفت: « (۹۲/۱۲).

سیرت و طریقت جوانمردان آن است که مصطفی (ص) با علی (ع) گفت: یا علی، جوانمرد راست گوی بود؛ وفادار و امانت گزار و رحیم دل، درویش دار و پر عطا و مهمان نواز و نیکوکار و

شرمگین. و در خبر است که رسول(ص) نشسته بود. سائلی برخاست و سؤال کرد. رسول(ص) روی سوی یاران کرد و گفت: با وی جوانمردی کنید. علی(ع) برخاست و رفت؛ چون باز آمد یک دینار داشت و پنج درم و یک قرص طعام. رسول(ص) گفت: یا علی، این چه حال است؟ گفت: یا رسول الله، چون سائل سؤال کرد بر دلم بگذشت که او را قرصی دهم؛ باز در دلم آمد که پنج درم به وی دهم؛ باز به خاطرم بگذشت که یک دینار به وی دهم. اکنون روا نداشتم که آنچه به خاطرم فراز آمد و بر دلم بگذشت نکنم. رسول(ص) گفت: « جوانمرد نیست مگر علی (میبدی، ۱۳۶۱: ۵ / ۶۶۸ - ۶۶۹).

جوانمردی و تصوف

فتوت یا جوانمردی، به صورت یک نهاد و پدیده اجتماعی، عنوان مسلکی خاص است که پس از تصوف بیش از هر طریقه دیگری در کشورهای اسلامی رواج داشته است. در قرون اولیه اسلامی فتوت به تصوف خیلی شبیه و نزدیک بود به همین علت بسیاری از صوفیان و عرفا به این مسلک گراییده‌اند. در خور توجه است که برخی از صوفیان پیش از صوفی شدن، از عیاران بوده اند از جمله فضیل عیاض (متوفی: ۱۸۷ ه.ق.) و ابوحامد احمد خضرویه (متوفی: ۲۴۶ ه.ق.). به نظر می‌رسد که اشخاصی این چنین، وقتی به جمع صوفیان پیوستند و خود از مشایخ طریقت شدند، در تعلیم به مریدان خود از جوانمردی و فتوت سخن گفتند و همان سخنان و تعلیمات آنان باعث شد که جوانمردی در آثار و گفتار صوفیان دیگر نیز بحث شود. به هر حال تمام این بحث‌ها چیزی جز همان قواعد اخلاقی جوانمردان که در فتوت نامه‌ها نیز آمده است، نیست. رابطه فتوت و تصوف به اندازه‌ای محکم بوده که بزرگان متصوفه ایران همواره تصوف را برای خواص و جوانمردی را برای عوام می‌دانسته‌اند و هر دو را با هم ترویج می‌کرده‌اند.

شایان ذکر است که برای فتوت نیز، مانند تصوف، تعریفی جامع و مانع نمی‌توان یافت. با این وجود بزرگان این مسلک، تعاریفی برای آئین خود داشته‌اند. شیخ ابو عبدالله محمد ابن ابی المکارم معروف به ابن المعمار حنبلی بغدادی (متوفی ۶۴۲ ه. ق.) که ظاهراً قدیم‌ترین کتاب فتوتی که در دست داریم از اوست، در کتاب خویش موسوم به کتاب الفتوه چنین گوید: «و اما